

*Мароз С.С., Рэжавуцкая М.С.
Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
ім. М. Танка, Мінск*

**КАНСТРУКЦЫІ З ДАВАЛЬНЫМ ПРЫЙМЕННЫМ
СА ЗНАЧЭННЕМ ПАСЕСІЎНАСЦІ:
СЕМАНТЫКА І СТРУКТУРА**

Функцыянальна-семантычная катэгорыя пасесіўнасці ў сучаснай беларускай мове характарызуецца багатым зместам і разнастайнымі сродкамі выражэння, што тлумачыцца агульнапрынятым шырокім разуменнем паняцця пасесіўнасці, пад якім разумеецца «такое отношениe (г) между объектами внешнего мира, при котором один из них (объект обладания, обладаемое R) “включается” в другой (обладатель, поссесор Ps), составляя с ним единое физическое и / или функциональное целое» [1, с. 9].

Для перадачы паняцця пасесіўнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове выкарыстоўваюцца разнастайныя атрыбутыўныя, прэдыкатыўныя і аб'ектныя канструкцыі, сфарміраваныя пасесіўнымі сродкамі, да якіх адносяцца і давальны прыменны.

Мэта даследавання – прааналізаваць канструкцыі з давальным прыменным, вызначыць асаблівасці іх семантыкі і структуры.

На магчымасць выражаць давальным прыменным значэнне пасесіўнасці (у прыватнасці – прыналежнасці) указваў у свой час яшчэ Я.Ф. Карскі, адзначаючы, што «старорусскому и современному белорусскому эти обороты также известны, хотя не особенно

распространены» [2, с. 413-414]. А.І. Наркевіч, аналізуючы сістэму словазлучэнняў беларускай мовы, падкрэсліваў малапрадуктыўнасць канструкцый з давальным прыimenным для выражэння семантыкі прыналежнасці [4, с. 20]. Пераважная большасць лінгвістаў, якія даследавалі гэтую праблему, прыйшлі да вываду, што ва ўсіх славянскіх мовах «дательный приименной с посессивным значением является архаической формой, отступившей под натиском родительного приименного» [3, с. 149].

Аналіз сабранага моўнага матэрыялу сведчыць, што рэшткі стараславянскага давальнага прыналежнасці поўнасцю не страціліся ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, і таму асобныя канструкцыі з давальным склонам назоўніка без прыназоўніка дадаткова да свайго асноўнага значэння ўскоснага аб'екта выяўляюць і пасесіўны змест.

На нашу думку, найбольш выразна значэнне прыналежнасці праяўляецца ў словазлучэннях з давальным прыimenным, калі ў іх склад уваходзяць назоўнікі-пасэсумы, што абазначаюць абсалютна неадчужальныя аб'екты (як правіла, назвы частак цела суб'екта-пасэсара): *Лабановіч слухае, углядаецца ў твар Аксёну* (Я. Колас. На ростанях). *Немец наставіў цяпер пісталет у галаву Боганчыку...* (І. Пташнікаў. Тартак). *Моцна сціснула [Клейна] локаць Кандрацію...* (У. Караткевіч, Каласы пад сярпом тваім, 1). Паргтытыўны сэнс (адно са значэнняў пасесіўнасці) якраз найбольш выразна праяўляецца ў канструкцыях, дзе назоўнік-пасэсум знаходзіцца ў прэпазіцыі, а назоўнік-пасэсар у форме давальнага склона – у постпазіцыі. Такія словазлучэнні лягчэй паддаюцца трансфармацыі і набліжаюцца па значэнні да канструкцый з родным прыimenным: *у твар Аксёну – у твар Аксёна, у галаву Боганчыку – у галаву Боганчыка, локаць Кандрацію – локаць Кандрація*

Прэпазіцыйнае становішча назоўніка-пасэсара ўзмацняе семантыку аб'ектнасці, якая яшчэ больш адчуваецца пры дыстантным размяшчэнні кампанентаў: *Васіль, здаралася, ажываў, гладзіў Канчаку [каню] шыю* (І. Мележ. Людзі на балоце). *Сцётка зірнуў Алесю ў вочы* (Я. Колас. На прасторах жывыя). *Жарсцяжак шапацеў і сьтаўся Жаваранку на плечы* (І. Пташнікаў. Найдорф). [Ганна]: – *Трэба Ласюце [карове] пад бок паслаць* (І. Чыгрынаў. У ціхім тумане). *Сегенецкая шмарганула з усяе сілы трапачом сабаку на спіне* (К. Чорны. Ідзі, ідзі...). Як правіла, дыстантнае размяшчэнне тлумачыцца наяўнасцю прыназоўнікаў *у, на, пад, па*, якія і надаюць словазлучэнням выразную аб'ектную семантыку.

Канструкцыі з давальным прыimenным маюць своесаблівую сінтаксічную сувязь: назоўнік-пасэсар і назоўнік-пасэсум звязаны і з дзеясловам (як правіла, са значэннем актыўнага дзеяння), і паміж

сабой: *гладзіў (каму?) Канчаку, гладзіў (што?) шью, шью (каму?) Канчаку.*

У якасці назоўнікаў-пасэсараў у канструкцыях з давальным прыменным могуць ужывацца і займеннікі (асабовыя і зваротны): *Потым сціх Сьмон панура, смутак злёг яму на твар...* (Я. Колас. Сьмон-музыка). *Вочы мне засьпала зямлёю* (А. Куляшоў. Сноп апошні залатога жыта). *Яна [Ганна] цвёрда ўпёрлася яму [Дубадзелу] ў грудзі* (І. Мележ. Завеі, снежань). *І стаў ліць [Лявон] празрысты холад сабе на галаву* (К. Чорны. Лявон Бушмар).

Зафіксаваны матэрыял паказвае, што ў склад пасесіўных канструкцый з давальным прыменным могуць і ўваходзіць назоўнікі-пасэсумы, што абазначаюць адносна і аказіянальна неадчужальныя аб'екты (як правіла, гэта назвы атрыбутаў цэла пасэсара, назвы дзеянняў і вынікаў творчай дзейнасці пасэсара, назвы асоб, звязаных з пасэсарам сваяцкімі, сяброўскімі і пад. адносінамі, назвы прадметаў адзення, уласнага побыту і жылля пасэсара): ...*чуб быў яму [Яўхіму] святой мужчынскай красою* (І. Мележ. Людзі на балоце). *Матлошыць вецер Пракопаву бараду, псуе работу яму* (Я. Колас. Адшчапенец). [Маці]: – *Я ж маці табе, памятай* (М. Лынькоў. Векапомныя дні, 1). *Цьмяна гарэла газоўка. Зося сляпіла пры ёй вочы: зашывала брату вопратку* (К. Чорны. Ідзі, ідзі...). Форма давальнага склону назоўніка-пасэсара надае такім канструкцыям дынамічнасць, перадае актыўны характар пасесіўных і непасесіўных адносін – адносін партытыўнасці (прыналежнасці часткі цэламу), адносін аўтарскай прыналежнасці, адносін прыналежнасці паводле сваяцкай, сяброўскай і пад. агульнасці і адносін прызначэння. Адзначым, што ў канструкцыях з назоўнікамі-пасэсумамі, што абазначаюць асоб, звязаных з пасэсарам сваяцкімі, сяброўскімі і пад. адносінамі, у гутарковай мове дзеяслоў часта адсутнічае, што надае выказванню большую катэгарычнасць: [Аўгіня]: – *Я вораг сабе і табе...* (Я. Колас. Дрыгва). [Дзед Цыбулька]: – *Які я табе дзед?! Унук мне знайшоўся! Шэры воўк табе дзед*, а дзікая каза бабка (А. Макаёнак. Таблетку пад язык). [Аміля]: – *Я яму не жонка, а тавар* (К. Чорны. Трыццаць год).

Назіранні над моўнымі фактымі пераконваюць, што асноўнае значэнне аб'ектнасці, прызначэння, характэрнае для словазлучэнняў з давальным прыменным, дамінуе канструкцыях, з назоўнікамі-пасэсумамі, што абазначаюць адчужальныя аб'екты: *Мы яму [Пракопу] прэмію выдадзім* (Я. Колас. Адшчапенец). *Вяскоўцы ўрэзалі сабе зямлі з княжацкага маёнтка* (К. Чорны. Лявон Бушмар). [Кандраці]: – *Падарункі князючы едуць* (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім).

Такім чынам, аналіз словазлучэнняў з давальным прыйменным паказаў, што асобныя з іх блізкія да канструкцый з родным прыналежнасці і да займеннікавых канструкцый, але не тоесныя ім. Пасесіўны змест найбольш выразна праяўляецца ў канструкцыях, кампанентны склад якіх рэпрэзентуюць назоўнікі-пасесумы, што абазначаюць неадчужальныя аб'екты. Іншы кампанентны склад абумоўлівае семантыку ўскоснага аб'екта ці прызначэння, характэрную для давальнага склону ўвогуле.

Літаратура

1. Головачева, А.В. Семантико-синтаксический способ выражения категория посессивности / А.В. Головачева // Структура текста – 81: Тезисы симпозиума; под ред. В.В. Иванова, Т.М. Судник, Т.В. Цивьян. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР, 1981. – С. 8-13.
2. Карский, Е.Ф. Белорусы. Язык белорусского народа. Вып. 2. Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке. Вып. 3. Очерки синтаксиса белорусского языка / Е.Ф. Карский. – М.: АН СССР, 1956. – 518 с.
3. Категория посессивности в славянских и балканских языках / А.В. Головачёва, В.В. Иванов [отв. ред.], Т.Н. Молошная и др. – М.: Наука, 1989. – 262 с.
4. Наркевіч, А.І. Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (структурна-семантычнае апісанне) / А.І. Наркевіч. – Мінск: Выд-ва БДУ імя У.І. Леніна, 1968. – 336 с.